

Психологія спічрайтерства (до проблеми мікрорівневої організації тексту сучасної політичної промови)

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи та редагування і журналістики ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розкрито питання застосування психоаналітичної методики до розгляду тексту політичної промови на рівні мовних засобів. Мовний рівень розглянуто через систему мікробразів, за якими відчитуються психологічні настанови спічрайтерських стратегій.

Ключові слова: психоаналіз, несвідоме, колективне несвідоме, індивідуальне несвідоме, архетип, мікробраз, мікрорівень, промова, спічрайтер.

Кошелюк О. В. Психология спичрайтерства (к проблеме микроуровневой организации текста современного политического обращения). Статья посвящена вопросам использования психоаналитической методики для рассмотрения текста политического обращения на уровне языковых средств. Языковой уровень представлен системой микрообразов, сквозь которые прочитываются психологические предположения спичрайтерских стратегий.

Ключевые слова: психоанализ, бессознательное, коллективное бессознательное, индивидуальное бессознательное, архетип, микрообраз, микроуровень, обращение, спичрайтер.

Kosheliuk O. V. The Psychology of Speechwriting (to the Problem of Microlevel Text Organization of the Modern Political Speech). The article is devoted to the problems of using the psychoanalysis in the investigations of political speeches at linguistic level. It is shown through the system of microimages. They are the indicators of the psychologic directions in speechwriting strategies.

Key words: psychoanalysis, unconscious, collective unconscious, individual unconscious, archetype, microimage, microlevel, speech, speechwriter.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом спічрайтерство як професійна діяльність написання текстів промов викликає все більше зацікавлення з боку науковців (О. Кривоносов, І. Кузнецов, О. Паршина, Г. Почепцов, В. Степанов, І. Чайка та ін.). Перебуваючи в тісних взаємозв'язках з античною риторикою й великою мірою таки залишаючись і по сьогодні в межах аристотелівських постулатів, класична теорія спічрайтерства знайшла своє відображення найперше в політико-інформаційній сфері. Така тенденція цілком зрозуміла: політика мусить використовувати риторичні прийоми для привернення уваги мас, переконання, вироблення стійких (стереотипних) уявлень про політичного лідера / партію / державу тощо. Але ж ці процеси вже приналежні психології, позаяк окреслюють та й реалізують механізми впливу на індивіда й маси, втручання в їхнє свідоме / несвідоме, генерування психічних станів аудиторії з подальшим прогнозуванням і керуванням масовою поведінкою.

За таких умов політичні промови стають інструментом психологічного впливу, фактором динаміки розвитку суспільної думки, втіленням спічрайтерських стратегій і тактик. Політичні промови вважаємо особливо цінним матеріалом для дослідження, адже, з одного боку, вони фіксують словесно (на рівні мови та приналежних мові мікробразів) побудову ораторського тексту з погляду психологічних настанов спічрайтерської діяльності, а з іншого – визначають домінантні змістоутворювальні центри масової психології, які формують національний світогляд і саме в такому ракурсі цікаві спічрайтерові. Текстовий аналіз промов дасть змогу сконцентрувати увагу на мовному мікрорівні, що апелює до психології спічрайтерства як такого. Як же досліджувати спічрайтерський текст?

Філологічна наука пропонує безліч цікавих та дієвих методів текстового аналізу. Серед них особливу увагу привертає психоаналіз – метод, який недавно постав у науковому обігу з учення австрійського психоаналітика З. Фрейда. У 1896 р. він запропонував теорію несвідомого для окреслення психічних процесів, які відбуваються у внутрішньому світі людини та які можна спостерігати на прикладі створених авторських текстів. Спрямування психоаналізу (суто медичної

практики) в галузь гуманітарного знання дослідник вважав одним із прикладів використання створеної методи. Звернення до мікрорівневої організації тексту могло би стати цілком закономірним напрямом використання психоаналітичного методу в спічрайтерстві й текстологічних дослідженнях, адже дасть змогу ефективно використати можливості психоаналізу як методології глибинного пізнання структури прихованих смислів та формальної організації тексту.

Мета статті – зосередитися на мікрорівні спічрайтерського тексту (на прикладі сучасної політичної промови), обґрунтувати важливість мікрообразів як елементів психоаналітичного прочитання.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Ідею мікро- та макрорівнів тексту неодноразово піднімали прибічники структуралізму (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, Р. Барт, Ж. Піаже, М. Фуко, Ю. Лотман та ін.). Структуралізм мислився як певна діяльність й один зі способів аналізу, що прагне зрозуміти ціле через його складники, тобто макрорівень через елементи його мікроструктури. За висловом П. Баррі, суть структуралізму полягає в переконанні, що «не можна зрозуміти річ відокремлено – її слід розглядати в контексті більших структур, частинами яких вона є» [1, 51]. Окрім того, передбачалося розуміння саме через формальні елементарні одиниці тексту, бо ж, як стверджував Р. Барт у статті «Структуралізм як діяльність», навіть «структуралізм – це теж всього лиш одна із форм світу» [2, 261], причому, як і все у світі, непостійна. Подібні дослідження велися в ракурсі відповіді, наскільки текст є цілісним явищем із погляду поєднання та взаємофункціонування формальних і змістових його структурних елементів. Базовим стало наукове обґрунтування тези про те, що текст сам є тією формою, об'єднуючою й водночас такою, що повинна розкладатись на елементарні частини, включно й до образної системи та мікрообразів.

Ж. Піаже наголошував на тому, що «структуралізм» /.../ отримав сьогодні надзвичайний розвиток і викликає величезне зацікавлення з боку нашої науки [психології, а конкретніше – психоаналізу (*уточнення наше – К. О.*)] [9, 173]. І психоаналіз, і структуралістський підхід спрямовані до аналізу та розуміння формальних, мовних, знакових компонентів тексту. Психоаналіз, як і структуралізм, намагається проструктурувати ціле на менші елементи й дати їм загальну характеристику та зрозуміти їхнє значення. Ю. Лотман писав, що «у творі немає нічого випадкового» [7, 29]. Практично те ж саме обґрунтовував і засновник психоаналітичного вчення З. Фройд. Психоаналітик був переконаний, що в нашій мові (усній чи письмовій) абсолютно не існує випадковостей. Ідеться насамперед про обмовки («коли, бажаючи висловитися, хтось замість одного слова вживає інше» [12, 13]), описки («коли те ж саме відбувається при написанні» [12, 13]), очитки («коли читають не те, що надруковано або написано» [12, 13]), неправильно почуті слова, короткотермінове забування потрібного слова тощо. Це всього лише гра нашого несвідомого. Саме тому, за З. Фройдом, цими явищами й цікавиться психоаналіз, який «не може похвалитись тим, що ніколи не займався дрібницями. Навпаки, матеріалом його дослідження якраз і є ті непомітні явища, які в інших науках відкидаються як такі, що не варті уваги, вважаються, так би мовити, відходами світу явищ» [12, 14].

Із наведених висловів З. Фройда варто взяти до уваги декілька важливих думок, які, безперечно, є цікавими для текстологічних досліджень загалом: по-перше, психоаналіз уважний до *дрібниць* і вважає їх невідповідними; по-друге, ці дрібниці приналежні мові та мовленню, мають формальний характер; по-третє, вони надзвичайно місткі в змістовому плані й завжди виражають більше, аніж видно зовні (прихований внутрішній план значення).

Розглянемо це детальніше, співвідносно з текстом політичної промови. Розмежування структури на макро- та мікрорівні передбачає виокремлення й уважне вивчення її елементів. Фройд не називав їх мікрообразами, але однаково саме їх аналізував, вибудувавши на цьому власний метод дослідження. У полі його зору опинилися мовлення та мова як формальний, суто зовнішній виразник психічних явищ людини. Класичний психоаналіз З. Фройда починався як аналіз мовних мікрообразів. Мікрообраз є виразником несвідомих індивідуальних психічних настанов. Такий висновок, услід за Фройдом, роблять і численні мовознавці, зокрема Е. Сепір стверджує, що саме мова та мовлення «є за сутністю культурним сховищем величезних та самодостатніх сіток психічних процесів» [11, 255]. Мікрообраз – один із формальних проявів внутрішньої психічної енергії. Як слушно зауважила Н. Зборовська, саме «структурний (функціональний) підхід дав змогу провести аналогію з психічною енергетичною системою, адже й текст структурують за принципом розподілу, накопичення та перерозподілу єдиної енергії, якою є мова» [4, 205]. Цю думку, зокрема, простежуємо в Ю. Лотмана.

Мікрообраз, який можемо виявити в текстах промов, теж є зреалізованою енергією, хоча, за свідченням Ж. Піаже, «суб'єкт, як правило, не усвідомлює структур, що спрямовують його мислення» [8, 253]. Вибір конкретної форми мовного образу (мікрообразу) є неусвідомленим. І все це відбувається на рівні бінарних опозицій внутрішнього-зовнішнього, несвідомого-усвідомленого, змісту-форми, значення-знаку. І що найголовніше, усі ці опозиції вміщує в собі мікрообраз тексту – структурний елемент мовної системи. Мікрообраз відсилає до неусвідомленого й водночас дає змогу оформити несвідоме в деяку цілісність, зробити свідомим. Психоаналітики, починаючи від З. Фрейда, К. Г. Юнга та закінчуючи С. Фанті, Ж. Лаканом, Ж. Піаже й ін., особливу увагу надавали мові, оскільки, за словами Д. Флейдера, для опрацьованого психоаналізом методу терапії «уявлення про те, що мова є спроможною несвідоме зробити свідомим, має основоположне значення» [16, 313]. За допомогою мовної структури ми можемо спроектувати внутрішню психічну структуру на текст. Пропонований аналіз зводиться до таких основних дій: розчленування тексту на складники, віднайдення змістової компоненти та пояснення кожного елемента мікроструктури (мікрообразу), поєднання проаналізованих частин знову в ціле й визначення їх ролі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Текст промови, що з позицій елокуції є основним виразником змісту, оформленого в слово, треба навчитися «читати». У ньому й справді заховано ті глибини, які, на перший погляд, є непомітними, несуттєвими, але водночас важливими для загального розуміння текстового наповнення. Наприклад, візьмемо тексти сучасних політичних промов та спробуємо прослідкувати використання в них мікрообразів. Матеріалом аналізу обрано промову Президента України В. Януковича з нагоди Дня незалежності.

Цьогорічне звернення В. Януковича, виголошене 24 серпня 2011 р., до мало лаконічний, однак цілком виправданий характер. Класична риторика не раз наголошує на лаконічності: стислий формат дає можливість ефективно використати мовні засоби, закласти в знак додатковий зміст. Починається промова із подвійного звертання («*Шановні співвітчизники! Шановні громадяни України!*» [5]), що привертає увагу цільової аудиторії та акцентує, принаймні, на двох важливих аспектах – належності суб'єкта та об'єкта політичної комунікації до «спільної Вітчизни» й ідентифікації себе із громадянами України. Це створює ефект ідеологічної та духовної близькості комунікантів.

Подібну настанову виконують і психологічно спрямовані мовні формули. Оксюморонна конструкція на початку, яка у звичайних умовах радше змістово заплутує, аніж сприяє порозумінню, тут бачиться невід'ємно з текстом. Коли йдеться про «*ювілей нашої молоді держави*» [5], спічрайтерські функції виконують також слово «*ювілей*» і словосполучення «*молода держава*». Постійний епітет «молодий» указує на перспективу розвитку, можливість побудови майбутнього. Спічрайтери устами політиків воліють описувати його неодмінно вдалим, світлим, аби той майбутній «позитив» надовго залишився в масовій свідомості. Для цього вживають неодноразово повторювані займенники *ми, наш, всі, кожен*, які мають своє функціональне призначення. Займенники *ми* та *наш* у різновідмінкових формах слугують для переконання аудиторії в тому, що можна разом творити майбутнє (асоціативний ланцюг вибудовується в межах я–маси–політик). На підтвердження тези в аналізованій промові В. Януковича читаємо такі вислови: «наше життя», «визвольна боротьба наших попередніх поколінь», «фундамент нашого двадцятиріччя», «наші землі», «наша історія», «інтереси нашої країни», «наші цілі»; «ми святкуємо», «ми здобули», «ми пережили», «ми зустрічаємо», «ми модернізуємо», «ми зводимо», «ми розбудовуємо», «ми зводимо», «ми будуємо», «ми стоїмо», «ми відстоюємо», «ми любимо» тощо.

Зауважмо той факт, що дієслівний ряд поруч займенників вибудований стратегічно і з погляду психології впливу, і з погляду мовних концептуалізацій: *святкуємо – зустрічаємо – модернізуємо – розбудовуємо – зводимо – будуємо – стоїмо – відстоюємо – любимо*. Фактор залучення аудиторії очевидний, та й прикінцева думка, семантично оформлена як останнє в поданому ряді дієслово, актуалізує мікрообразну позицію. Психологічний зміст і психологічна настанова очевидні: ми повинні любити те, що змінюємо, бо воно маркується як опозиція до минулого, заперечення поганого, а відтак має позитивну конотацію. Подібний риторичний прийом, заснований на психологічному навіюванні через добір мовних засобів, не новий у психології спічрайтерства – він описується психоаналітиками як класичного спрямування (З. Фрейд та його теорія гострослів'я), так і аналітичної психології (теорія асоціацій К. Г. Юнга).

Особливо хотілося би зупинитися на мікрообразних парах *модернізуємо–будуємо* та *стоїмо–відстоюємо*. Перша пара має закладену імпліковану градацію. Цей технічний прийом красномовства згідно з концепцією гострослів'я З. Фрейда, визначається як «уніфікація, багаторазове використання /.../ мовних зворотів» [13, 291] і зrealізовує компенсаторну функцію психіки. В асоціативному ланцюгу *модернізуємо–будуємо* перебувають мікрообрази *розбудовуємо, зводимо, відкриваємо*, які складають єдину градаційну вісь. Тут варто подати повний контекст, аби уявити його психологічну дію: «*Ми модернізуємо країну та розбудовуємо економіку. Ми зводимо аеропорти, дороги та мости, відкриваємо стадіони. Ми будуємо державу. Ту, про яку мріяли наші попередні покоління*» [5]. Причому ефективним є саме змістовий градаційний елемент: із поданих трьох речень градації в першому маємо семантичне поле, схематично окреслене в межах «удосконалюємо старе», у наступному «творимо нове, конкретне», а в останньому – вже «творимо глобально». Ця межа настільки швидко зміщується, що завдані в промові вектори – удосконалюємо / творимо та конкретне / глобальне – перефокусовуються й накладаються один на одного. Тепер маси й справді сприйматимуть тезу «ми модернізуємо країну» як тезу «ми будуємо країну». Спічрайтер досяг своєї мети – психологічна підміна тез та свідоглядних / стереотипних уявлень у масовій свідомості відбулася непомітно. Психологічний ризик становить хіба що швидкість такої зміни, саме тому й потрібен так би мовити факт-аргумент, речення, яке би фіксувало обрану мовно-психологічну стратегію. Найкраще це робити, «позірно несвідомо» відсилаючи аудиторію до авторитету минулого, яке усталило мрії та прагнення, нав'язало й укорінило в наших головах певні думки та позиції. Це бачимо в контекстно пов'язаному реченні: «*Ту [країну – уточнення наше – К. О.], про яку мріяли наші попередні покоління*» [5].

Прихований психологічний механізм спічрайтерства криється і в наступному мікрообразному ланцюжку *стоїмо–відстоюємо*. Щоправда, у цьому випадку йдеться, як сказав би З. Фрейд, про «гру слів» [13, 289]. Цей прийом, на думку вченого, полягає в тому, що на перший план виходить співзвучність «замість значення слів» [13, 289]. Вживання прийомів гри слів З. Фрейд зводив до задоволення від «економії психічної затрати» [13, 290], коли текст стає, згідно з уявленнями Р. Барта, своєрідним «простором насолоди», адже цей простір існує «як можливість діалектики бажання, невинності насолоди» [3, 463]. Н. Зборовська щодо цього зауважувала: «паралельно до класичного психоаналізу з його концепцією сексуального потягу до об'єкта Барт виявив нову специфічну еротіку мови, за якої спрага слова і задоволення від нього є первинною насолодою» [4, 205]. Риторичні прийоми гри слів є способом отримання задоволення через будівництво мікрообразів. Подібне задоволення, тільки тепер від сприймання тексту, отримуватиме також решта учасників комунікаційного процесу.

У тексті промови мікрообразна модель *стоїмо–відстоюємо* накладається на модель метафоричну: «*Ми стоїмо на платформі національного прагматизму і відстоюємо в першу чергу інтереси нашої країни, українських громадян*» [5]. Поеднання в одному реченні слів, змістово з'єднаних віддаленими асоціаціями, які до всього отримуються ще й метафоричним способом мислення – яскравий приклад ігрової психологічної стратегії. Мовна сторона виступу приховує в собі своєрідний кросворд, який треба розгадати, асоціативно та співзвучно добираючи смислові акценти. Очевидно, що й сам по собі такий процес зацікавлює, захоплює, утримує увагу реципієнта, що, власне кажучи, часто опиняється в полі професійних знань спічрайтера.

Укажемо ще один психологічний прийом впливу на масову свідомість, яким теж активно послуговуються не лише вітчизняні, а й закордонні спічрайтери. Ідеться про архетипну основу промови, яка відсилає до поняття архетипу як утілення колективного досвіду, деякої праформи, що прагне наповнитися змістово, але при цьому завжди несвідомо сприймається як своє, невіддільне, беззаперечне й стале. Швейцарський психоаналітик К. Г. Юнг першим почав говорити про візрці, що «становлять культурні відповідники інстинктів, творять глибокий /.../ рівень несвідомого» [15, 102]. Він називав їх архетипами, архетипними образами та уявленнями й був переконаний, що вони «позбавлені змісту» [14, 428]. Така особливість провокує до смислопрограмованого спічрайтерського тексту, коли використовуються передбачені семантичні формули, які діють однаково на всіх.

У промовах, особливо ж політичних, архетипи як текстові мікрообрази чітко вибудовуються навколо кількох стійких архетипних стрижнів. Юнг порівнював їх із осями структур, на які намотувалися архетипні шлейфи. Наприклад, одним із найпоширеніших є архетип Великої матері.

Психоаналітики твердять, що він слугує уявним оберегом, психологічним опертям. На рівні мікро- та макрообразів можуть відбуватися втілення в природу, країну тощо. Не є винятком і промова, обрана нами для аналізу. Мікрообраз, що виходить на образ Великої матері, – Україна і її модифікований (переоцінений історично) образ Київської Русі. Апеляція до цього архетипу навіює ідеї самоідентифікації, ментальної та культурної приналежності. Вживання архетипів у президентських спічрайтерських промовах, як доводить Г. Почепцов [10], виходить на схему внутрішньої мотивації політичного лідерства. При цьому мотиви, реалізовані в ораторських прийомах, можуть різко варіюватися від особистих до національних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розгляд мікрорівневої організації тексту політичних промов передбачає використання психоаналізу як дієвого методу дослідження змістової й формальної (знакової) природи спічрайтерського твору. Перспективним, як бачимо, у цьому руслі виявляється концептуальне поєднання класичних психоаналітичних методик З. Фрейда (теорії гострослів'я) та глибинної психології К. Г. Юнга, що виходять на мовну універсалію й закладену в ній приховану семантичну домінанту. Мікрообрази політичного ораторського тексту мають свідому настанову мовного психологічного впливу на масову свідомість, презентуючи певну спічрайтерську стратегію.

Список використаної літератури

1. Баррі П. Вступ до теорії : літературознавство і культурологія / П. Баррі ; [пер. з англ. О. Погинайко ; наук. ред. Р. Семків]. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Барт Р. Структурализм как деятельность / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 253–261.
3. Барт Р. Удовольствие от текста / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 462–518.
4. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство / Зборовська Н. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
5. Звернення Президента України Віктора Януковича до українських громадян з нагоди 20-ї річниці Незалежності України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/news/?cat=11
6. Кривонос А. Публичное красноречие в эру спичрайтинга : учеб. пособие / А. Кривонос, В. Степанов. – Ярославль : МУБиНТ, 2008. – 119 с.
7. Лотман Ю. Структура художественного текста / Ю. Лотман // Лотман Ю. Об искусстве. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – С. 14–285.
8. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное / Ж. Пиаже // Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссии / [ред. Л. Обуховой]. – М. : Гардарики, 2001. – С. 252–261.
9. Пиаже Ж. Психология, междисциплинарные связи и система наук / Ж. Пиаже // Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссии / [ред. Л. Обуховой]. – М. : Гардарики, 2001. – С. 157–185.
10. Почепцов Г. Теория и практика коммуникации (от речей президентов до переговоров с террористами) / Г. Почепцов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Pochep/04.php
11. Сепир Э. Грамматист и его время / Э. Сепир // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. : Прогресс, 2001. – С. 248–258.
12. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / Фрейд З. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
13. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд // Фрейд З. «Я» и «Оно». Труды разных лет. Кн. 2 – Тбилиси : [б. и.], 1991. – С. 175–406.
14. Юнг К. Г. Психологические типы / Юнг К. Г. – СПб. : [б. и.], 2001. – 736 с.
15. Dudek Zenon W. Spotkanie z Animą / W. Zenon Dudek // Psychologia literatury. Zaproszenie do interpretacji. – Warszawa : Wydawnictwo Psychologii i Kultury, 1999. – S. 101–123.
16. Flader D. Psychoanaliza z perspektywy działania i języka. Propozycje rewizji modeli teoretycznych Freuda z perspektywy teorii działania i ich nowe opracowanie / Flader D. – Warszawa : Oficyna naukowa, 2002. – 372 s.